

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นาฏศิลป์ไทยแต่ดั้งเดิม มีทั้งที่เป็นของราชสำนัก สำนักของเจ้านายและขุนนาง และสำนักของสามัญชน ซึ่งมีความสัมพันธ์ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ทำร้ายรำต่างๆ ได้พื้นฐานมาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย และได้พัฒนาขึ้นมาเป็นแบบฉบับ มีการฝึกหัดและถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, 2507)

ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์บ้านเมืองจะมีความเจริญรุ่งเรือง และความเสื่อมเป็นบางช่วงบางตอน อันเนื่องมาจากผลกระทบจากเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการปกครอง (ชมนาด โสภณ, 2531)

การปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงมีอำนาจสูงสุดได้เป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปะและศิลป์ ศิลปิน ตลอดจนเจ้านายและขุนนางก็ได้ให้การสนับสนุน ทำให้นาฏศิลป์มีการสืบเนื่องและมีผู้รับการสืบทอดอนุรักษ์กันต่อมา เช่น ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311-2325) พระองค์ได้ทรงพยายามก่อผู้ศิลปะและวัฒนธรรมอันเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ซึ่งสูญสลายไปเนื่องจากภัยสงคราม โดยการฟื้นฟูศิลปะทางโขนละคร และปรากฏว่ามีละครผู้หญิงในราชสำนัก ละครผู้หญิงของเจ้านครศรีธรรมราช ละครผู้ชายของหลวง ละครของเอกชน ละครตามหัวเมือง ละครไทยในประเทศพม่า ส่วนละครของเอกชนได้มีผู้กล่าวว่า (ชนิด อนุโพธิ์, 2526)

...ละครของเอกชนในสมัยกรุงธนบุรี เห็นจะมีหลายโรงด้วยกัน เช่น ปรากฏในหมายรับสั่งครั้งสมโภชพระแก้วมรกต เมื่อปลายปีพ.ศ. 2322 ในรัชกาลนั้น มีกล่าวถึง “ละครหลวงวิจิตรรงค์ 1 โรง” ไปเล่นสมโภชรับพระแก้วมรกตที่ท่าเจ้าสนุก และเมื่อแห่พระแก้วลงเรือมาแต่พระตำหนักบางซดณเมืองหลวงกรุงธนบุรี ก็มีเรือกระบวนแห่เรือเครื่องเล่นแห่ตามลงมา มีเรือละครไทยหมื่นแสนะภูษาบาล ลำ 1 หมื่นโวหารภิรมย์ ลำ 1 นอกจากนี้ละครไทยยังมีเรือละครเขมรของหลวงพิพิชวาทีอีกด้วย แต่ละครของเอกชนตามที่กล่าวนี้เห็นจะเป็นละครผู้ชายและเล่นเป็นละครนอกทั้งนั้น...

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) บรรดาศิลปินที่หลบหนีภัยภัยก็กลับปรากฏตัวขึ้น ผู้มีกำลังทรัพย์และความสามารถก็ตั้งคณะโรงของตนเองขึ้น บางพวกก็เข้าอยู่ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของผู้ทรงอำนาจมีวาสนาบารมี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็อภัยความเจริญทั้งปวง โดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพพระมหานครรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดีแต่ก่อน (ชนิด อยู่โพธิ์, 2526) ละครเท่าที่ปรากฏในรัชกาลที่ 1 มีชื่อดังนี้

1. ละครของนายบุญยัง (เล่นละครนอก) นายบุญยังเป็นนายโรง นายบุญมีเป็นนาง
2. ละครของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (เล่นละครใน) เมื่อสิ้นพระชนม์เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้เป็นพระอนุชาทรงรับเป็นเจ้าของคณะละครโรงนี้สืบมา มีนายทองอยู่เป็นอิเหนา นายรุ่งเป็นนาง

3. ละครผู้หญิงในราชสำนัก (เล่นละครใน) มีนักนาฏศิลป์ ดังนี้

- 3.1 นาฏศิลป์รุ่นใหญ่ ได้แก่

บุญนาค	สีดา
ภู	สีดา
ศรี	สีดา
อ้อม	อิเหนา

- 3.2 นาฏศิลป์รุ่นกลาง ได้แก่

ป้อม	สีดา
เพ็ง	พระราม
มรกต	พระลักษมณ์
จู้ย	หนุมาน
เรือง	

- 3.3 นาฏศิลป์รุ่นเล็ก ได้แก่

พัน หรือ อำพัน	พระเอก
ปุก	เกนหลง
เอม	นางเอก
ปรีก	พระเอก
ศรี	จินตะหรา
อัมพา	กาญจนนา
ลูกจันทร์	

ภู อีเหนา
 มี นุชบา
 พลับ จินตะหรา

4. ละครไทยในราชสำนักเขมรเมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาพระองค์จันทร์ขึ้นเป็นสมเด็จพระอุทัยราชา แล้วโปรดให้ออกไปครองกรุงกัมพูชาเมื่อ พ.ศ. 2349 จึงได้ครุละครไทยไปจากกรุงเทพฯ แล้วไปฝึกหัดละครของหลวงจีนไว้ในราชสำนักกรุงกัมพูชา แต่เล่นเป็นละครนอก

การประกาศและพระบรมราชานุญาต ให้เจ้านายและขุนนางฝึกหัดละครในและโขนได้ แต่ผู้รับการฝึกหัดละครนั้นจะต้องเป็นผู้ชาย เข้าใจว่าเริ่มในสมัยกรุงธนบุรี หรือไม่กี่สมัยรัชกาลที่ 1 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม, 2507) การเปลี่ยนแปลงประเพณีครั้งสำคัญนี้ทำให้ผู้ชายได้ฝึกหัดนาฏศิลป์ในวังของเจ้านายในรูปแบบละครใน เกิดปรมาจารย์ทางนาฏศิลป์และได้เป็นครูสอนละครให้กับราชสำนักด้วย คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี นายทองอยู่และนายรุ่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดโขนละครและอุปถัมภ์ทำนุบำรุงไว้เป็นราชูปโภค ถึงกับได้โปรดรวมคนตั้งขึ้นเป็นกรมเรียกว่า “กรมโขน” เป็นการรักษาแบบแผนของศิลปะอันดั้งเดิมไว้ตลอดรัชสมัย (ชนิต อยู่โพธิ์, 2526)

ส่วนการประกาศว่าด้วยละครผู้หญิงในรัชกาลที่ 4 ที่พระราชทานอนุญาตให้ผู้หญิงนอกราชสำนักแสดงละครได้ ทำให้เด็กหญิงสามัญชาวบ้านได้มีโอกาสแสดงละครได้ ดังประกาศว่าด้วยละครผู้หญิง และเรื่องหมอ เรื่องช้าง ลงวันอังคาร เดือน 9 แรม 7 ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์, 2465)

...แต่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีละครผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ด้วยมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝึกหัดละครผู้หญิง เพราะฉะนั้นข้างนอกไม่มีใครเล่นละครผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละคร แต่ทว่าทรงแข่งชกตีเตี๋ยจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้นก็มีผู้ลักเล่นเจี๊ยบๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้ใดเล่นละคร ผู้ชายผู้หญิงก็ได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้นจะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน...

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนปลาย บรรดาเจ้านายและขุนนางมีความนิยมที่จะฝึกหัดละครไว้แสดงตามวังของเจ้านาย เพื่อความบันเทิงของชนชั้นเดียวกันอีกรูปแบบหนึ่ง เรียกว่า “ละครกรมปณี” เมื่อพิจารณารูปแบบของการดำเนินการ และภาษาที่ใช้จะพบว่า มุ่งที่จะให้เป็นคำที่เรียกชื่อทับคำภาษาอังกฤษว่า company นั้นเองดังได้มีคำอธิบายว่า (สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, 2507)

...ในจำนวนละครที่เล่นดูกันเองยังมีอีกพวกหนึ่ง เรียกว่า “ละครกรมปณี” เจ้าของละครเป็นเจ้าบ้าง เป็นขุนนางบ้าง มีละครผู้หญิงแต่ที่เป็นตัวคี่แห่งละตัวสองตัวผสมโรงเล่นกันตามวังเข้า บ้านขุนนางที่เป็นสมาชิกกรมปณีนั่นจะเล่นที่ไหนก็กำหนดกัน ครั้นถึงวันนัดผู้ที่เป็นเจ้าสำนักก็จัดโรงและหาไฟพาทย์เตรียมไว้ สมาชิกต่างพาตัวละครและสาวใช้ซึ่งเป็นต้นบทและถูกอุ้ไปประชุมกัน ณ สำนักที่จะเล่นละคร ครั้นเลี้ยงดูกันแล้วก็ลงโรงละครต่อไป...

การที่นาฏศิลป์ได้รับการพระราชทานบรมราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ ทำให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ต้องคล้อยตามพระราชนิยม เพราะสิ่งเหล่านี้กลายเป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคม (Status Symbol) (ม. ร. ว. ศีกฤทธิ์ ปราโมช, ใน นีออน สนิทวงศ์, มัทนี รัตนิน และศรีนวล บุญวัฒน์ บรรณาธิการ, 2522) เพราะถ้าบ้านใครมีไฟพาทย์ที่บรรเลงดี มีตัวละครที่แสดงฝีมือดี ยังมีตัวละครมาๆ ด้วยแล้ว เจ้าของบ้านมักจะมีผู้นิยมยกย่องว่าเป็นผู้มีบุญวาสนา มีฐานะสูงในสังคม สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็นความจำเป็นที่เจ้านายและขุนนางจะต้องอุปถัมภ์นาฏศิลป์ขึ้นในวังหรือบ้านของตน

เมื่อมีประกาศพระบรมราชานุญาตในรัชกาลที่ 4 ให้ประชาชนทั่วไปมีละครผู้หญิงได้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นให้มีการฝึกหัดเพื่อหาเลี้ยงชีพ ดังมีคำอธิบายว่า (สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, 2507)

...ส่วนละครของผู้มีบรรดาศักดิ์นั้น พอได้พระราชทานอนุญาตก็เปลี่ยนไปหัดเป็นละครผู้หญิงทั้งที่เล่นสำหรับประดับเกียรติยศหรือที่หัดละครขึ้นสำหรับเล่นหาผลประโยชน์ เพราะในรั้ววังและบ้านช่องที่ใหญ่โต ย่อมมีสตรีบริวารอยู่โดยปกติ อาจจะหาเด็กผู้หญิงหัดเป็นละครได้ง่าย เมื่อหัดแล้วเลี้ยงดูก็ง่าย และได้ใกล้ชิดติดกับละครผู้ชาย ละครผู้หญิง ที่หัดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 4 จึงมีมากมายหลายโรง มีทั้งละครของเจ้านายและละครของพวกขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ตลอดจนละครของคฤหาสน์

และละครของพวกเขาตัวละครแต่ก่อนคิดหัดลูกหลานเล่นประสมโรง แต่เป็นละครหัดขึ้น
เล่นหาผลประโยชน์เป็นพื้น ที่จะหัดขึ้นแต่สำหรับประดับเกียรติยศ ตั้งแต่ก่อนมี
น้อยแห่ง...

รัชกาลใดพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชภารกิจมากเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว การเมืองระหว่างประเทศอยู่ในขั้นวิกฤติ พระองค์ต้องใช้เวลาเกี่ยวกับความอยู่รอดของ
บ้านเมือง จึงได้มอบหมายให้เจ้านายหรือข้าราชการช่วยดูแลรักษา ดังนั้นกรมมหรสพทั้งหลาย
เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จึงเป็นผู้รับผิดชอบ (“เรื่อง ละครเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ”, หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ เลขที่ ศษ.0701. 40/1) การที่พระมหากษัตริย์ให้เจ้านายดูแลแทน นาฏศิลป์จึงมิได้มุ่ง
อนุรักษ์ความเป็นเลิศของศิลปะ กลายเป็นการฝึกหัดเพื่อหางานรับจ้าง ผลงานออกมาก็ต้องเอาใจ
ผู้ชมในฐานะนายจ้าง ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยสาเหตุทางการเมือง

ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกทาส ราษฎรได้รับอิสระ
ไม่จำเป็นต้องฟังผู้มีบรรดาศักดิ์ ละครของผู้มีบรรดาศักดิ์ในช่วงปลายยุคนี้จึงค่อยๆ หดหายไป
กบฏกับความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและรสนิยมของคน
ไทย การดูละครมุ่งที่ความเพลิดเพลิน มีการดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจ แทรกตลกขบขันมากกว่าที่
จะดูเพื่อความซาบซึ้งในผลงานศิลปะ ละครในสำนักต่างๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการ
ของตลาด ต้องจัดการแสดงให้เหมาะกับรสนิยม

ละครของผู้มีบรรดาศักดิ์ของเจ้านายและขุนนางหรือในวังบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้ง
ละครของสามัญชนก็มีอิสระการประกอบอาชีพได้อย่างเสรี ดังปรากฏหลักฐานละครต่างๆ จาก
ตำนานละครโอเชียนและหนังสือวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ
รอบ 200 ปี ของพรพรรณ ธารานูมาศ (อ้างถึงในขนาด โสภณ, 2531) ดังต่อไปนี้

1. ละครวังหน้ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ
2. ละครพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ละครกรมหลวงรักษัรณเรศร์ (ต้นสกุลฟุ้งบุญ)
4. ละครกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์
5. ละครกรมพระพิทักษ์เทเวศร์
6. ละครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ (ต้นสกุลทินกร)
7. ละครเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
8. ละครพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ
9. ละครกรมหมื่นภูมินทรภักดี

10. ละครสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
11. ละครเจ้าพระยาบวรศรีธรรมราช (น้อย)
12. ละครเจ้าจอมมารค้อ
13. ละครของเจ้ากำปั่น
14. ละครของแม่เล็ก
15. ละครกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
16. ละครของพระองค์เจ้าดวงประภา (พระองค์น้อย)
17. ละครของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
18. ละครของเจ้าจอมมารคำจัน รัชกาลที่ 4
19. ละครพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (เสือ)
20. ละครพระยาบวรเจษฎบาล (บัว)
21. ละครขุนยี่สามเสมียนตราตัวหน้า
22. ละครจางวางเผือก
23. ละครของนายพล
24. ละครของนายเนตร นายต๋าย
25. ละครของพระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูฤทธิ
26. ละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์
27. ละครของเจ้าคุณจอมมารดาอม
28. ละครของนายทับ
29. ละครชาตรีของนายหนู
30. ละครของนายเสือหรือละครดาเสือ
31. ละครของเจ้าพระยาบวรรัตนมานิต (เพ็ญ เพ็ญกุล)
32. ละครของเจ้าพระยาบวรรัตนมานิต (โต)
33. ละครของท้าวราชกิจวรภัตร (แพ)
34. ละครของเจ้าคุณจอมมารดาแพ
35. ละครของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
36. ละครของหม่อมเจ้าเต๋า (หม่อมเจ้าสมน)
37. ละครของพระยาภิรมย์มนตรี (เนียม)
38. ละครของพระยาพิศาลผลพานิช (เงินสื่อ)
39. ละครของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

40. ละครของเจ้าอินทวโรรส
41. ละครของเจ้าบุญทวดดวงศัมานิต
42. ละครของเจ้าพระยาสุรพันธุ์พิสุทธ์
43. ละครของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม)
44. ละครของเจ้าพระยาทาทาธรธรณินทร์ (เขียบ)
45. ละครของพระยาวิชิตสงคราม
46. ละครของพระยาเสนาสุจิต (นุช)
47. ละครของพระยาจตุรราชโกการ (คอซิมเด็ก)
48. ละครคุณกุหลาบ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่ามีโขนและละครของราชสำนัก ละครของเจ้านายและขุนนาง ละครของสามัญชน ดังนี้

1. กรมโขนและละครหลวง โรงเรียนพรานหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. พระราชวังสวนกุหลาบของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา และพระราชวังสระปทุม ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
3. กองโขนและละคร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. สำนักเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ (ม. ร. ว. เบ็น อิศรเสนา)
5. สำนักเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 5)
6. สำนักพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ฯ (เจ้าขาว)
7. สำนักพระองค์เจ้ารัศมีหิรัญพรรณฯ
8. สำนักเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม. ร. ว. หลาน ฤกษ์)
9. สำนักพระองค์เจ้าโตสินีย์ (พระองค์โตเล็ก)
10. สำนักหม่อมเจ้าอลังการ
11. สำนักพระนมทัต (ม. ร. ว. ละม้าย ฟิ่งบุญ)
12. สำนักพระขานีรุทธเทวา (บรรทมสินธุ์)
13. สำนักหลวงรามภรตศาสตร์ (ขม มงคลนัญ)
14. สำนักพระเจ้าจตุริยางค์
15. สำนักคุณนายพยงค์

16. สำนักนายพานัส โรหิตาจล

17. สำนักกรมลลิตี คงประภักร์ (คณะไทยศิริ)

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดผลิตผลทางศิลปะแห่งการแสดง มากขึ้น ต่างหันมานิยมสิ่งที่ทันสมัย รับเอาศิลปะการแสดงทางตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ เช่น

พ.ศ. 2434 เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม. ร. ว. หลานบุญชร) กลับมาจากยุโรปโดย เป็นผู้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พบเห็นและติดใจการแสดงละคร โอเปร่า (Opera) จึงได้นำเอาลักษณะการแสดงละครโอเปร่า ทูลให้สมเด็จพระ บรมราชูปถัมภ์ฯ พระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้คิดดัดแปลงปรับปรุงการจัดแสดงละครโอเปร่าอย่างไทยดูบ้าง และได้ จัดแสดงขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ 27 ธันวาคม 2442 เพื่อแสดงถวายต้อนรับเจ้าชายเฮนรี พระอนุชา ของสมเด็จพระเจ้ากรุงปรัสเซีย พระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้น เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้นำละครที่ปรับปรุงขึ้นใหม่แสดงที่โรงละครดึกดำบรรพ์ ได้เป็นที่นิยมของผู้ชมจึงเรียกละครที่ปรับปรุงใหม่นี้ว่า “ละครดึกดำบรรพ์”

พ.ศ. 2451 ละครคณะนฤมิตร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นผู้ จัดตั้ง แสดงละครประเภทต่างๆ เช่น ละครร่ำ และละครร้อง เมื่อ พ.ศ. 2453 ได้จัดแสดงละคร เรื่องพระลอ สมโภชต้นลิ้นจี่ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระทัย พระราชทานคำว่า “หลวง” นำหน้าชื่อคณะเพื่อเป็นเกียรติยศ จึงมีชื่อว่า “ละครคณะหลวงนฤมิตร” ต่อมา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ปรับปรุงการแสดงให้ทันสมัย คือ ละครร้องสลับพูด และนำไปแสดงที่โรงละครปริดาภิบาล ความนิยมละครร้องมีมากกว่าละคร ประเภทอื่นๆ ผู้ชมจึงเรียกละครร้องที่แสดงว่า “ละครปริดาภิบาล” คณะละครหลวงนฤมิตร แสดง ติดต่อกันจนถึง พ.ศ. 2454 จึงเลิกกิจการ ผู้แสดงทั้งหลายได้รวมตัวกันเข้าโรงละครปริดาภิบาลแสดง ต่อมา แต่แยกเป็น 3 คณะ คือ คณะละครร้องปราโมทย์เมือง คณะละครร้องประเทืองไทย คณะละครร้องไฉนเวียง

พ.ศ. 2455 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ก่อตั้งคณะละครร้อง ขึ้นมาอีกครั้งแสดงที่โรงละครปริดาภิบาล ทรงใช้ผู้แสดงชุดเดิม ได้จัดแสดงละครร้อง เรื่องสาว เครือฟ้า ซึ่งเป็นละครเรื่องแรกๆ ที่ได้รับความประทับใจคนไทยมากที่สุด

พ.ศ. 2454 ละครร้องคณะปราโมทย์ พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) เป็นผู้จัดตั้ง ขึ้น ตั้งอยู่ที่ประตูสามยอด ถนนเจริญกรุง ใกล้วังบูรพาภิรมย์

พ.ศ. 2460 ละครร้องคณะบรรเทิงสยาม แม่เขื่อน ศรีไกรวิน เป็นเจ้าของคณะ

พ.ศ. 2469 ละครเรื่องคณะราตรีพัฒนา นายช. ของอ้วน ศรีบุญเรือง เป็นเจ้าของคณะ เมื่อยุบเลิกกิจการ พระวรวงศ์วิจิตร จึงได้รับเอาคณะราตรีพัฒนามาดำเนินการทั้งหมด และเปลี่ยนชื่อคณะเป็น “ศรีโสภา” เมื่อพระวรวงศ์วิจิตร ไม่สามารถให้ความอุปถัมภ์ต่อไปได้ จวงจันทร์ จันทรรักษา (พรานบุรุษ) ผู้เป็นกำลังสำคัญที่ได้มีส่วนร่วมในการตั้งคณะละคร ตลอดจนเป็นผู้ควบคุมฝึกซ้อมและจัดการมาตั้งแต่ต้น พรานบุรุษจึงรับเอาคณะศรีโสภามาดูแลแทน

พ.ศ. 2474 ละครเรื่องคณะจันทโรภาส จวงจันทร์ จันทรรักษา (พรานบุรุษ) เป็นเจ้าของคณะ ภายหลังที่ได้รับคณะศรีโภาสมาดำเนินการจึงได้เปลี่ยนชื่อคณะละครเรื่องมาเป็น “คณะจันทโรภาส” จัดเป็นละครที่มีชื่อเสียง ได้รับความนิยมสูงสุดตลอดปี พ.ศ. 2474 - 2480

พ.ศ. 2475 ละครเรื่องคณะฉันทนาสำเร็จ ของหม่อม ภูมินาถสนิท (แม่ชะม้อย พระเอก) ภรรยาหลวงภูมินาถสนิท ข้าราชการสำนักในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ยังมีละครคณะนิยมไทย ประสาน ดันสกุล เป็นผู้จัดตั้งคณะ เมื่อแม่เลื่อน พระเอกแยกตัวไปทางคณะจึงได้บรรจ สิวล แก้วบัวสาย แทน ต่อมาเมื่อมีการแยกตัวแสดงออกไปแสดงที่คณะอื่น ระชนั้นเองมีการแสดงละครเรื่องกาลี ที่เฉลิมกรุง สุรสิทธิ์ สัตยวงศ์ แสดงร่วมกับบูวบุช ทางคณะจึงเชิญทั้งสองคนมาแสดงกับคณะนิยมไทย คณะนิยมไทยจึงเปลี่ยนจากการแสดงละครเรื่องมาเป็นละครพูด ต่อมาละครเรื่องนั้นพากันออกไปแสดงยังต่างจังหวัดกันหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางจังหวัดภาคใต้นิยมดูละครเรื่อง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และพิจารณาจากสภาพการณ์ในปัจจุบันคณะนาฏศิลป์ไทยในอดีตที่กล่าวมานี้ได้มีสภาพเป็นเพียงแต่ชื่อคณะและเลื่อนไปจากความจริงทางสังคม ศิลปะการแสดงต่างๆ อาจจะต้องสูญไปพร้อมกับบรรดาครู ทำให้ผู้นุชนรุ่นหลังไม่สามารถที่จะทำการศึกษาศิลปะการแสดงของคณะละครต่างๆ ในอดีตได้

ปัจจุบันพบว่ามิคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538 ที่เสื่อมสลายไปหลายคณะ แต่ยังคงจะสืบค้นหาเจ้าของคณะ ทายาท และนักแสดง ซึ่งได้แก่ คณะผกาภิและโรงเรียนผกาภินาฏดุริยางค์ คณะโรงเรียนเฉลิมศาสนนาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชภัฏนาฏศิลป์ นาฏศิลป์ทั้ง 3 คณะนี้มีผลงานการแสดงจนเป็นที่รู้จัก แต่ไม่มีข้อมูลบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถ้าหากไม่ทำการศึกษาค้นคว้ารวบรวมหลักฐานและได้จดบันทึกไว้แล้วในวันข้างหน้าจะไม่มีผู้ใดได้รู้จัก

ผู้วิจัยเป็นอาจารย์สอนนาฏศิลป์สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาในกรุงเทพมหานคร มีภาระกิจหลักสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ศึกษา ค้นคว้า วิจัย และอนุรักษ์วัฒนธรรมในแหล่งภาคกลาง มีความสนใจที่จะศึกษาโดยรวบรวมหลักฐานต่างๆ เพราะคณะนาฏศิลป์เอกชน 3 คณะ คือ คณะผกาภิและโรงเรียนผกาภินาฏดุริยางค์ คณะโรงเรียน

เฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์ เคยได้แสดงเผยแพร่ในช่วงเวลา
 ระยะเวลาหนึ่ง เป็นที่กล่าวถึงและเลื่อมสลายลง ขาดการยกย่องและสนับสนุนในทางวิชาการ... โดย
 เฉพาะอย่างยิ่งนาฏยศาสตร์ ในสมัยก่อนเป็นศิลปะที่แตกต่างต่างกับศิลปะอื่นๆ เพราะรักษาไว้ได้
 ในตัวคนเท่านั้นไม่อาจเก็บไว้ที่อื่นได้อย่างถาวร เช่น จิตรกรรม และประติมากรรม หรือบันทึกลง
 หน้ากระดาษได้ เช่น คนตรี และวรรณคดี (ม. ร. ว. คีฤทธิ ปราโมช, 2526) ผู้วิจัยรู้สึก
 เสียหายความรู้เรื่องเก่าและประสบการณ์หลักฐานต่างๆ อาจกระจัดกระจาย และถ้าเมื่อใดที่สิ้น
 ครูอาจารย์ตลอดจนนักแสดงไปแล้วก็จะพลอยสูญตามผู้รู้ไปด้วย ทำให้เป็นที่น่าเสียดายว่าความ
 สมบูรณ์ในการศึกษาค้นคว้าขอมข้อมูล ด้วยเหตุผลดังกล่าว เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยมุ่งศึกษา
 ค้นคว้าในเรื่อง “คณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498-2538” เป็นวิทยา
 นิพนธ์ในระดับมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษาคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร ดังนี้

1. ประวัติคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร
2. ศึกษากรณีของคณะผกาวัลลีและโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์ คณะโรงเรียน

เฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์ โดยเน้นประวัติคณะ ผู้ก่อตั้ง และ
 ผลงาน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538

3 คณะ ที่ได้หยุดกิจการและเคยเปิดการเรียนการสอนตามหลักสูตรศิลปศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทย
 ระบำรำฟ้อนและละครรำ ได้แก่ คณะผกาวัลลีและโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์ (พ.ศ. 2488 - 2524)
 โรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ (พ.ศ. 2495 - 2537) โรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์ (พ.ศ. 2505 - 2528)

2. ศึกษาเพื่อค้นหาลักษณะเด่นของผลงานคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร
 นคร จำนวน 3 คณะ คือ คณะผกาวัลลีและโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์ คณะโรงเรียนเฉลิมสาสน์
 นาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์

คณะนาฏศิลป์เอกชน 3 คณะ คือ คณะผกาวัลลีและโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์
 คณะโรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์ ซึ่งผู้วิจัยเห็นความ
 สำคัญที่จะรวบรวมข้อมูลไว้เป็นหลักฐาน โดยจะกล่าวถึงข้อมูลนี้ในบทที่ 3 บทที่ 4 และบทที่ 5
 และด้วยสาเหตุที่เลือกนาฏศิลป์ 3 คณะนี้ เพราะมีเกณฑ์ดังนี้

1. คณะนาฏศิลป์ 3 คณะนี้เป็นคณะใหญ่ เคยเป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไปและปัจจุบันได้สูญหายไปจากสังคม แต่ยังมีบุคคลผู้เกี่ยวข้องยังสามารถติดตามให้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้ เช่น เจ้าของคณะ ทายาท และนักแสดง
2. คณะนาฏศิลป์ 3 คณะนี้เคยมีชื่อเสียง มีผลงานเผยแพร่มาแล้วมากกว่า 10 ปี ดังนี้
  - 2.1 คณะผกาวัลลีและโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์ ได้เริ่มจากคณะละครเวทีผกาวัลลี ในปี พ.ศ. 2488 - พ.ศ. 2492 และจัดการแสดงนาฏศิลป์สำหรับนักท่องเที่ยวเผยแพร่แก่ชาวต่างประเทศที่โรงละครผกาวัลลี ทั้งได้เป็นผู้นำนาฏศิลป์ไทยไปเผยแพร่ยังต่างประเทศ เมื่อปี พ.ศ. 2493 - 2526 ควบคู่กับการจัดการเรียนการสอนโดยเปิดโรงเรียนผกาวัลลีนาฏดุริยางค์อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2502 - พ.ศ. 2524 รวมเป็นเวลาติดต่อกัน 36 ปี
  - 2.2 คณะโรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ ได้เริ่มจากโรงเรียนเฉลิมสาสน์ศึกษา สอนนาฏศิลป์ตามหลักสูตรที่กำหนด สอนนาฏศิลป์แทนชั่วโมงพลศึกษา และสอนเสริมนอกเวลาเรียน ทั้งได้เผยแพร่ผลงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 และทำการเปิดสอนเสริมวิชานาฏศิลป์อย่างเป็นทางการโดยการเปิดโรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ในปี พ.ศ. 2500 - 2537 รวมเป็นเวลาติดต่อกัน 42 ปี
  - 2.3 คณะนาฏศิลป์สมัครเล่นโรงเรียนราชทัศนนาฏศิลป์ ได้เริ่มก่อตั้งอย่างไม่เป็นทางการในปี พ.ศ. 2505 และได้ดำเนินการเปิดสอนนาฏศิลป์อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2528 ได้ใช้ระยะเวลา 1 ปี
3. คณะนาฏศิลป์ 3 คณะนี้เป็นคณะที่จัดการแสดงนาฏศิลป์และดำเนินการจนสามารถเปิดเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์เอกชน จัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาจนสามารถประกอบอาชีพเป็นครูสอนนาฏศิลป์ บ้างก็ได้นำความรู้นาฏศิลป์ไปศึกษาต่อในสถาบันวิชาชีพนาฏศิลป์ของรัฐ บ้างก็เป็นนักแสดงสมัครเล่นที่มีใจรักประกอบกับมีฝีมือจนทำให้เป็นที่รู้จักในวงการนาฏศิลป์ไทย
4. เป็นคณะละครที่มีโอกาสแสดงทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ และอาจเป็นเหตุจูงใจให้มีผู้มาศึกษาเป็นจำนวนมาก จนตั้งเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์เอกชนได้

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538 มีรายละเอียดของการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่การสัมภาษณ์ผู้เป็นเจ้าของคณะ ทายาทผู้สืบสกุล นักแสดงและบุคคลผู้เกี่ยวข้องของแต่ละคณะดังต่อไปนี้

1.1 คณะผนวทลีและโรงเรียนผนวทลีนาฏดุริยางค์ ลัดดา (สารดาบน) ศิลปบรรเลง
ประสิทธิ์ ศิลปบรรเลง นางมหาเทพกษัตริสมุห (บรรจง สาคริก) มาลินี สาคริก
ศรีภักฎญา สารดาบน ศิริกุล (นักคนตรี) วรรณุต และสวลี ผกาพันธุ์ เกศแก้ว มาสะวิสุทธี
อนงค์ (พัฒนกุล) นาคสวัสดิ์

1.2 คณะโรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ เจริญศรี ศาสตร์วิไล บุษิน (ขาทิพย์)
กงสวัสดิ์ ศรีประภา (อชีกโยชิน) อังศุเศรณี ศรีเวียง (พุลดิษฐ์) รอดบุญธรรม
ดาราวดี ดวงดารา (เมตตา รุ่งรัตน์) สมบูรณ์ (เงินแ้ม) สุขสงวน ลัดดา (สบฤกษ์)
พนัสนอก และเรียม (รอดบุญธรรม) สมุทรแสง

1.3 คณะโรงเรียนราชทัณฑ์นาฏศิลป์ หม่อมราชวงศ์อรฉัตร (สุขสวัสดิ์) ของทอง
สำเนียง วิภาตะศิลปิน สุวรรณิ ชลาณุเคราะห์ อรพรรณ (พินทุโยชิน) สุวรรณรัตน์
สุทส์ลี (ธีรบุตร) สมุทรโจร สุมนา น้อยนิตย์

2. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ตำราเรียน จดหมายเหตุ ประกาศ
คำสั่ง บันทึกเกี่ยวกับหนังสือราชการ บันทึกความจำ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน
สูจิบัตรการแสดงนาฏศิลป์ ภาพถ่าย เทปบันทึกเสียง

3. การนำเสนอข้อมูล โดยการรวบรวมจากการสัมภาษณ์และเอกสารนำมาศึกษาคัดเลือก
วิเคราะห์ข้อมูลซึ่งจะเรียบเรียงบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และนำเสนอผลรายงานการศึกษาวิจัย
เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นแนวทางหนึ่งของการอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ไทยให้
ปรากฏเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตลอดไป
2. เป็นแนวทางสำหรับหน่วยงานต่าง ๆ และผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุง
อนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทย นำไปเป็นข้อมูลในการดำเนินงานให้เกิด
ประโยชน์ในภายหน้า
3. ผลงานวิจัยทำให้ได้ทราบเกี่ยวกับความเป็นมาของคณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนใน
กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538 จำนวน 3 คณะ คือ คณะผนวทลีและโรงเรียนผนวทลี -
นาฏดุริยางค์ คณะโรงเรียนเฉลิมสาสน์นาฏศิลป์ และคณะโรงเรียนราชทัณฑ์นาฏศิลป์
4. งานวิจัยนี้เพื่อให้ผู้ศึกษาวิชาชีพนาฏศิลป์ และผู้มีใจรักทางนาฏศิลป์ ได้มีข้อมูลเป็น
ตัวอย่างและเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพ
5. งานวิจัยนี้ใช้เป็นข้ออ้างอิงให้แก่ผู้สนใจที่จะศึกษาค้นคว้าวิจัยให้กว้างขวางต่อไป

คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

คณะนาฏยศิลป์ หมายถึง กลุ่มคนผู้ร่วมกันทำการจัดการแสดงศิลปะเกี่ยวกับฟ้อนรำ และการแสดงละคร

โรงเรียนเอกชน หมายถึง สถานศึกษาหรือสถานที่ที่บุคคลจัดการให้ศึกษาวิชา นาฏยศิลป์ไทย แก่นักเรียนรวมกันเกิน 7 คนขึ้นไป